

"... kas täna praktiseeriti eilast filmi?"

Kollaborantide ja okupantide konflikt Kabala vallas detsembris 1945

Tiit Noormets

■ 1945. aasta detsembris toimusid Viljandimaal Kabala vallas sündmused, mida võib literatuuris nimetada kollaborantide ja okupantide konfliktiks, kus osalesid ühelt poolt siseasjade rahvakomissariaadi siseväelased ning teiselt poolt valla võimumehed ja hävitajad. Valla partorg, vastavalt oma ametiülesannetele, kandis sellest ette Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee sekretärile Nikolai Karotammele. Ettekandes kirja pandu ei olnud iseenesest tollal ei erandlik ega ainukordne, hoopis vastupidi – Nõukogude sõjaväelaste mitmesugused vägivallateod tsiviilelanike vastu olid esimestel sõjajärgsetel aastatel vaata et igapäevased, kuna punaväelaste jaoks oli see maa siin Läänemere ääres eelkõige võõras ja okupeeritud maa. Märkimisväärne on küll ettekande põhjalikkus ja detailsus, mis sellisena iseloomustab aega ja olusid.

Hoopis uue mõõtme neile sündmustele annavad kaks järgmist siin publitseeritud dokumenti. Kõigepealt Eesti NSV siseasjade rahvakomissari eriteade, milles sündmuse kirjeldati juba hoopis teisiti, ning seejärel tema direktiiv, milles on antud hinnang ja korraldused alluvatele (hävituspataljonide juhtorganina loodi tollal küll hävituspataljonide keskstaap eesotsas personaalselt EK(b)P Keskkomitee sekretäriaga, kuid nende otsene operatiivjuhtimine oli ja jäi SARK-i ja selle maakonna osakondade kätte). Neid dokumente võib iseloomustada kui võimuvahetuste paikapanemist. Vene ajaloolase Jelena Zubkova sõnul oli impeeriumi eesmärgiks

siin sovetiseerimisega "luua järgalt hierarhistel printsiipidel üles ehitatud, mastaapidelt enneolematu juhtimisvertikaal".¹ Selles kontekstis võisid uue poliitilise eliidi esindajad küll mõelda ennast peremeesteks, kuid olid kõigest kupjad. Siin käsitletud sündmuste osapooltest olid siseväed kommunistliku võimu peamine jõud relvastatud vastupanuliikumisest ehk metsavendlustest haaratud Eestis, hävituspataljonid aga teisejärguline, abistava rolliga organisatsioon.

Kõigest sellest ei saa aga teha järeldusi, et pagunitega kurjategijad võisidki karistamatult varastada, röövida, tappa ja vägistada. Kui otsesed ülemad sageli oma alluvaid kaitsesid ja nende kuritegusid varjasid (kui just otse ise neis ei osalenud), siis sõjaväe juhtkond teadis selgelt, et sellise käitumise tolereerimine võib viia ainult anarhia ja sõjaväe kui organiseeritud sõjalise jõu lagunemiseni, ning tegutses ka vastavalt. Rääkimata sellest, et igapäevaselt tegid oma tööd sõjaväe vastuluure "Smersš" ja sõjaväe prokuratuur, kes juurdlesid ja mõistsid süüdi nii metsavendi kui ka kriminaalkuritegusid sooritanud sõjaväelasi.

Nagu ikka, ei saa ka siin ühe juhtumi ja mõne dokumendi põhjal teha laiaulatuslikke üldistusi ega põhjanevaid järeldusi. Küll aga sobivad need hästi iseloomustama nii konkreetset ajastut kui ka laiemalt tasandilt, Olaf Mertelsmanni sõnu laenates – "sovetiseerimise puhul on tegu üksteisega läbipõimunud ja vastastikust mõju avaldavate protsesside keerulise kogumiga".²

¹ J. Zubkova. Pribaltika i Kreml' 1940–1953. Moskva, 2008, lk. 300.

² O. Mertelsmann. "Sovetiseerimise" mõistest. – Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Koostanud T. Tännberg. Tartu, 2007, lk. 27.

Viljandimaa Kabala valla parteiorganisaator Jaan Laose ettekanne EK(b)P Keskkomitee sekretärile 28.12.1945

13. detsembri öhtul 1945. a. tuli minu juurde Viljandimaal, Kabala vallas, Kahala külas elav Kabala valla hävituspataljoni³ liige A. Oks ja teatas, et Kahala ja Villevere külades liigub ringi keegi punaarmee lane, ähvardades arreteerida inimesi, kuid saades ühest talust viina, läheb edasi teise tallu. Ka ütles A. Oks, et see punaarmee lane olevat umbes augusti- ja septembrikuudel omavoliselt taludest liha ja võid ära viinud. Ühe korra autol ja teise korra Villevere külast Mangli talust M. Reinik'il Reiniki hobusega. Minul oli kaugel umbes 14 km minna, kuna seal juures oli Kabala valla miilitsavolinik juurdust toimetamas, siis juhatasin Oks'a miilitsavoliniku juurde. Miilitsavolinik R. Seppo oli saatnud neli hävituspataljoni meest välja, et need kutsuks punaarmee lase tema juurde, sest hävituspataljoni liikmed ei osanud vene keelt. Hävituspataljoni meeste kutse peale punaarmee lane miilitsavoliniku juurde ei tulnud, mille peale hävituspataljoni liige E. Adamson on ütelnud: "Ma lähen kutsun siis miilitsavoliniku siia." (Punaarmee lane on rääkinud vaevase eesti keelt) ja hakanud ise ukse poole minema. Selle peale olevat, hävituspataljoni meeste üteluse peale, punaarmee lane hüpanud ukse juurde, haaranud taskust käsigranaadi ja äkilise liigutusega pannud teise käe granaadi splindi juurde. Granaadi taskust võttes on punaarmee lane ütelnud: "...⁴, pakašu vam militsjonera."⁵ Kõigi eeltoodu tagajärjel kartes, et punaarmee lane võib tappa granaadiga mitu inimest, olevat hävituspataljoni liige J. Jaasma tulistanud. Lask oli olnud surmav. Miilitsavolinik R. Seppo pani surnud punaarmee lase juurde hävituspataljoni valve.

15. detsembri hommikul asjast teada saades läksin kohale vaatama. Punaarmee lane lebas Villevere külas "Siimo" talus kahe toa vahelise ukse kõrval, temast umbes 40 sm eemal põrandal oli käsigranaat ja taskus oli 0,5 liitrit koduaetud puskarit.

Laupäeva öhtul 15. dets. 1945. a. oli korraldatud Kabala vallas Villevere MTK⁶ kooliga ühes ruumis oleva rahvamaja juures piduõhtu näitemänguga, kuid enne näidendit oli välja kuulutatud NSVL Ülemnõukogu valimismäärustiku selgitamine. Inimesi oli koos umbes 300. Valimismäärustiku ja näitemängu lõppedes, umbes kella ühe paiku öösel on tulnud J. Jaasma öde (J. Jaasma oli hävituspataljoni liige, kes tulistas 13. dets. öösel vastu 14. dets. "Siimo" talus punaarmee last, kuid 15. dets. oli kodus, sest mattis päeval oma poega) ja teatas miilitsavolinik Seppo'le, et punaarmee lased olevat arreteerinud tema venna J. Jaasma matustelt ja olevat edasi läinud "Siimo" tallu ja arreteerinud ka seal miilitsavoliniku poolt surnud punaväelase juurde valveks pandud hävituspataljoni mehe. Seda kuuldes on öelnud [miilitsavolinik] hävituspataljoni liikmetele, kes olivad pidule ja koosolekule kaitseks miilitsavoliniku poolt ligi võetud relvastatult, neid oli 4–5 meest, et meil tuleb vaatama minna, kes need arreteerijad on, kuid enne kui hävituspataljoni mehed miilitsavolinikuga saivad koolimajast välja minna, läks õue Imavere vallast pidule tulnud parteiliige Ilves. Välja minnes teda tulistati. Lasud sattusid makku ja sooltesse, nii et lasud olid surmavad. Sellepeale on joosnud miilitsavolinik ja hävituspataljoni mehed õue ja hakanud vastu tulistama. Koolimaja haa-

³ Kabala vallas, nagu ka teistes maakonna valdades, oli Viljandi maakonna hävituspataljoni rühm (vt. hävituspataljonide kohta: Hävitajad. Nõukogude hävituspataljonid Eestis 1944–1954. Dokumentide kogumik, koostanud T. Noormets ja V. Ohmann. Tallinn, 2006).

⁴ Kaks sõna on dokumendis läbi kriipsutatud, kuid sellest hoolimata on võimalik välja lugeda sõnad "Joptvoju mata".

⁵ Röve venekeelne sõim koos fraasiga "ma teile näitan miilitsat".

⁶ MTK – mittetäielik keskkool.

rajad ja tulistajad olivad asendanud endid koolimaja elavaia (heki) taha ja kui neid hävituspataljoni mehed hakkasid vastu tulistama, taganesid ära, kuid õue pealt saivad hävituspataljoni mehed ja miilitsavolinik kätte kolm punaarmeelast, kellest üks oli leitnandi aukraadis. Miilitsavolinik oli võtnud need kolm punaarmeelast ja pidanud neid kinni, kuid juhtumist teatanud Viljandi Miilitsa osakonda. Selle juhtumi tagajärjel ligidalt inimesed olid joosnud oma kodudesse, kuid kaugemalt ei ole julgenud pimedas koju minna, vaid jäänud koolimajja ära ootama valge tulekut. Kooli juurde jäivad umbes 100 inimese ümber.

16. dets. hommikul umbes kella 9 ja 10 vahel on tulnud aga suurem üksus umbes 40 punaarmeelase ümber ja säetud ahelikku, hakanud lähinema koolimajale. Olnud pisut juba valgenenud, nii et paistnud ära, et on punaarmeelased. Läänud valla TK⁷ esimees Orav Justin kooliõuele ja olevat ütelnud, et ei ole vajadust rünnata koolimaja, sest koolimajas kedagi vastuhakkajat ei ole. Selle peale on tulnud punaarmeelased koolimajja ja arreteerinud koolimajas viibivad inimesed, kooliõpetajad ja koolilapsed (komnoored), kes olid valimismäärustiku kuulamiseks koosolekule tulnud. Meesterahvastel olid punaarmeelased käed sidunud kinni kaelasallidega ja püksirihmadega, kuna naisterahvastel jäetud käed lahti. Sellises seisukorras püssipäradega pekstes oli aetud inimesed koolimaja õue pikali lumele, ehki oli 16. dets. hommikul 16 kraadi külma. Naiskooliõpetajad olid olnud pluuside väel ilma suure riietusega. Maas lamada on lastud üks kuni poolteist tundi, niikaua kuni punaarmeelased koolimaja olid põhjalikult läbi otsinud. Mitmel hävituspataljoni mehel ja Imavere valla partorg Martsepp'il oli püssipäradega näod lõhki lõõdud. Kabala valla TK esimees J. Orav 17. dets. hommikul, kui mina Tallinna sõitsin, lamas voodis ja kõhis verd, teda oli püssipäradega tugevasti selga pekstud.

14. dets. oli Villevere koolimajas kino ja kinomehed kui ka hommikul kino edasiküütimiseks kohale sõitnud voorimees asetati lumele selili. Kino mehed kaebasid, et sellel ajal kui nemad olid arreteeritud, on neil kaduma läinud 40 kg bensiini ja kino ei saanud edasi töötada. Samal ajal kui inimesed olid lumel selja peal, tuli oma kodust Villevere külanõukogu esimees K. Kont ja läks külanõukogusse. Tee läks 200 meetri kaugusel koolimaja eemalt, kuhu haavati K. Kont punaarmeelaste poolt, teda haavati säärtest ja kintsust luupurunemisega. K. Kont paigutati tema naise poolt Viljandi haiglasse. 14. dets. demonstreeriti kinos "Klooga laagrit"⁸ ja kui mina 16. dets. õhtul kella 16 paiku Villevere koolimaja juurde jõudsin, siis inimesed küsisid minult: "Kas täna praktiseeriti eilast filmi?" Miilitsa volinik ja pidul olevad umbes kümme hävituspataljoni meest viidi ära.

ERAF f. 1, n. 4, s. 258, l. 55–57.

ENSV siseasjade rahvakomissari eriteade 21.12.1945

Käesoleva aasta 14. detsembril tapeti Viljandimaal Kabala valla Siimu talus siseasjade rahvakomisariaadi sisevägede 138. laskurpolgu 3. pataljoni seersant ŠARANOV, Pjotr Timofei poeg.

On tehtud kindlaks, et ŠARANOV viibis endise Omakaitse organisatsiooni liikme, praeguseks legaliseeritud MASING, Jüri korteris ja osutas vastuseks hävituspataljoni võitlejate nõudmisele esitada dokumendid relvastatud vastupanu, mille tagajärjel üks võitlejatest JAASMA, Juhan tappis ŠARANOVI.

⁷ TK – täitevkomitee.

⁸ S. t. dokumentaalfilmi Klooga koonduslaagrist ja seal hukatud inimestest.

Käesoleva aasta 15. detsembril peeti JAASMA kinni. Tema konvoeerimise ajal Kabala valda tungis konvoile mõrtsuka vabastamise eesmärgil kallale grupp hävituspataljoni võitlejaid, keda juhtis valla täitevkomitee esimees ORAV, Justin. Puhkenud tulevahetuses tapeti hävituspataljoni võitleja ILVES, Paul.

Uurimine käib.

ERAF f. 131 SM, n. 1, s. 29, l. 297 (tõlge vene keelest).

ENSV siseasjade rahvakomissari direktiiv nr. 7ss, 29.1.1946

Viimasel ajal on olnud mitmeid juhtumeid, et Eesti NSV Siseasjade Rahvakomissariaadi hävituspataljonide võitlejad ja komandörid rikuvad sotsialistlikku seaduslikkust ja sõjaväedistsipliini, mis väljendub võimupiiridest üleastumises, relvade seadusevastases kasutamises, väljapressimises, purjutamises, sihitus laskmises, arguse ilmutamises jms. Näiteks: [– – –]

1945. aasta 13. detsembril tapeti Viljandimaa Kabala vallas lähilasuga vintpüssist siseasjade rahvakomissariaadi sisevägede nooremseersant ŠARANOV. Tapmine pandi toime seetõttu, et sõjaväelase ŠARANOVI kinnipidamisel ületas hävitaja JAASMA võimupiire ja kasutas relva ebaseaduslikult.

Toimepandud tapmisest kanti ette Kabala valla miilitsa piirkonnavolinikule SEPPOLE. Viimane ei rakendanud asja uurimiseks mitte mingeid abinõusid, ei kandnud kellelegi ette, vaid hakkas tegelema [peo]õhtu ettevalmistamisega kohaliku kooli ruumides.

15. detsembril 1945. aastal leidis Viljandimaa Kabala valla koolihoone juures aset inimohvritega lõppenud relvastatud kokkupõrge hävituspataljoni võitlejate vahel, millest võtsid ühelt poolt osa miilitsa piirkonnavolinik SEPPO, Kabala valla täitevkomitee esimees ORAV ja Imavere valla partorg PALUSTE ning teiselt poolt grupp siseasjade rahvakomissariaadi sisevägede punaarmee-lasi.

Siseasjade rahvakomissariaadi sisevägede punaarmeeleastele nooremleitnant VOLEGOVI juhtimisel, kokku oli neid 3 meest, tungisid teenistuskohuste täitmisel kallale purjus hävitajad, punaarmeelelastelt võeti relvad ära ja nad viidi koolihoonesse, kus neid julmalt mõnitati ja ähvardati maha lasta, see kestis kuni hommikuni.

Miilitsa piirkonnavolinik SEPPO, valla täitevkomitee esimees ORAV, valla partorg PALUSTE kui ametiisikud ja valla hävitajate juhid ei võtnud kasutusele otsustavaid abinõusid selle korralageduse lõpetamiseks, vaid juhtisid isiklikult kallaletungi punaarmeeleastele, nendelt relvade äravõtmist ja nende mõnitamist, sõjaväelased aga täitsid siseasjade rahvakomissariaadi maakonnaosakonna ja juhtkonna operatiivülesannet.

Selles asjas käib uurimine ja süüdlased antakse sõjatribunali kohtu alla. [– – –]

ERAF f. 17 SM, n. 1, s. 13, l. 10-13 (tõlge vene keelest).